

Wolvenman vermist

Abe Geldhof

Op vraag van het bureau zal ik een vergelijking maken tussen twee gevalsstudies, deze van de wolvenman en deze van een patiënt van Hervé Castanet, die bekend werd onder de naam “l’homme dans le brouillard” (Freud, 1918b; Irma, 1997).¹ Ik vond dat meteen een goed idee omdat een lectuur van Castanets casus een nieuw licht werpt op de gevalsstudie van de wolvenman. De combinatie van beide gevalsstudies zal ons zeer precies kunnen aanwijzen hoe de hedendaagse lacaniaanse oriëntatie een subject met een problematiek als deze van de wolvenman zou ontvangen. Uit de vorige bijeenkomsten zal het intussen namelijk duidelijk zijn geworden dat we vandaag de wolvenman niet meer zouden behandelen zoals Freud dat deed.

“De man in de mist” heeft sedert de presentatie in 1996 toch een soort paradigmatische waarde gekregen in de lacaniaanse scholen omdat het een zeer discreet fenomeen reveleert, namelijk een fenomeen van ont koppeling van de taal. De klacht waarmee de analyse wordt aangevangen, is vaag en illustreert al meteen het probleem. Hij heeft een extreme moeite om te spreken, er vallen stiltes. Zijn aarzelende spreken lijkt een blanco ruimte. De patiënt benoemt dit als “leven in de mist”. Castanet weet zeer precies de vinger te leggen op dit elementair fenomeen en heeft de kuur dan ook op dit fenomeen georiënteerd.

De patiënt van Castanet zegt niet te weten waarop hij wacht. Het effect op de analyticus is dat hij zijn patiënt “ambetant” vindt (Irma, 1997, p. 22). Niets beweegt. Alle interventies van de analyticus blijven dode letter. Net zoals bij de wolvenman duikt hier reeds de vraag naar de differentiaaldiagnostiek tussen obsessionele neurose en psychose op. Een lectuur die het geval interpreteert als een obsessionele neurose zou stellen dat het gaat om eindeloze twijfels en gedachten die de act altijd opnieuw uitstellen, met als kenmerk dat de gedachten vreemd zijn aan het subject.

Castanet isoleert een herinnering. Als kind wou de man iets vragen aan zijn moeder. Ze was echter in gesprek. Hij wacht, zij ziet hem en hij beslist niets te vragen. Wat hij haar had willen vragen, is hij vergeten. Nu stel ik mij de vraag of dit een dekherinnering is. Volgens Freud (1899a) is dat een vervormde herinnering waarbij de ene herinnering een andere afdekt. Er zit dus meer in de herinnering dan de herinnering zelf. Volgens Freud verwijst deze uiteindelijk altijd naar de infantiele seksualiteit. Het is vanuit deze theoretische aanname dat Freud zal zoeken naar een gebeurtenis die in de wolvendroom van de wolvenman vervormd tot uitdrukking komt. Voorbij de wolvendroom schuilt volgens Freud een historische realiteit die door middel van de analyse terug kan worden herinnerd. Freud wendt dan ook al mogelijke goocheltrucs aan om de feiten voorbij de droom te interpreteren.

Castanet stelt iets anders voor. Hij benadert de herinnering van de man niet als een dekherinnering en hij lijkt ze bovendien een grote diagnostische waarde toe te kennen. Hij zoekt niets meer in de herinnering dan de herinnering. Dit wil echter niet zeggen dat de herinnering niet vervormd kan zijn! Deze herinnering toont voor Castanet aan dat de kern van het moeizame spreken niet schuilt in obsessies met bijvoorbeeld een seksuele of agressieve lading die het goede verloop van de gedachten verstoren. Het gaat ook niet om een gefrustreerd verlangen dat verboden wordt door vader of moeder. Het gaat wel om gedachten die al verdwenen zijn nog voor ze zijn verschenen. “Ma pensée est rejetée avant même d’apparaître,” stelt de man (Irma, 1997, p. 23). Dit is een aanwijzing voor de forclusie. De

¹ Bijdrage tot het Werkseminarie ‘De Wolvenman’, georganiseerd door het Bureau van de Kring voor Psychoanalyse op 18 april 2013.

forclusie wijst voor Lacan op een problematische verhouding van het subject tot de betekenaar. Er is een betekenaar verworpen, in die zin dat die betekenaar nooit in het symbolische is gekomen. Dat is meteen ook hoe Lacan in de jaren '50 de psychose definieert: als een subjectieve verhouding tot een verworpen betekenaar.

De casus is zo interessant omdat ze dit fenomeen van de forclusie als het ware "geïsoleerd" toont. De confrontatie van het subject met de forclusie leidt immers niet tot een waanvorming. Het veroorzaakt geen verdere bewerking. "Leven in de mist" is de wijze waarop hij deze confrontatie met het gat van de forclusie in het symbolische verwoordt.

De betekenaar "brouillard" is voor dit subject geen metafoor zoals men ze in de filosofie of in de literatuur wel eens kan tegenkomen (we leven in de mist, we kennen ons ware lot niet, er is geen bestaansreden, ...). Wel is ze een elementair fenomeen. Lacan definieert dit in het derde seminarie als volgt: "In de waanachtige spraak is de Ander werkelijk uitgesloten, er schuilt geen waarheid achter, er is er zo weinig dat het subject zelf er niet de minste waarheid in legt en ten aanzien van dit fenomeen, dat per slot van rekening robuust is, verkeert hij in staat van perplexiteit" (Lacan, 1955-1956, p. 64, eigen vertaling).

We kunnen het *elementair fenomeen* nu plaatsen tegenover de *formatie van het onbewuste*. Lacan stelt dat de nerven zich verhouden tot het blad zoals het elementair fenomeen en de formatie van het onbewuste zich verhouden tot de psychische structuur of de subjectstructuur. In het elementair fenomeen enerzijds kan men dus de volledige structuur van de psychose lezen. In de formatie van het onbewuste anderzijds kan men de structuur van de neurose lezen.

"Brouillard" is zo'n elementair fenomeen dat als kenmerk heeft dat het subject er geen waarheid in leest en er perplex tegenover blijft. Het is een betekenaar die zijn ont koppeling van de taal benoemt.

Wanneer dat fenomeen "mist" optreedt blijken nu fantasieën te ontstaan. Wanneer hij het anders gesteld lastig krijgt, duiken er fantasieën op. Hij stelt: "Je pars dans mes rêveries lorsque mes difficultés surgissent" (Irma, 1997, p. 24). Een van de fantasieën die hij vertelt gaat over een tekening die hij 40 jaar geleden maakte. Hij herinnert zich die nog goed en beschrijft ze zorgvuldig. Hij beschrijft ze alsof hij ze gisteren had gemaakt. Een belangrijke vraag is nu of dit wel fantasieën zijn en wat de functie en het statuut van deze dagdromen zijn. De fantasieën waarin hij zijn toevlucht vindt telkens wanneer hij het fenomeen van de "mist" ontmoet, zijn geen analyseerbare formaties van het onbewuste. De dagdromen zijn een oplossing voor een probleem dat zich stelt in de verhouding tot de taal. Het is een soort vangnet op het niveau van het imaginaire. Omdat de verhouding tot het symbolische zo problematisch is, vindt het subject het imaginaire als schuilplaats. De fantasieën zijn dus geen neurotische formaties van het onbewuste. Ze zijn niet analyseerbaar in die zin dat ze geen onbewuste waarheid van het subject reveleren. Het vertellen van de fantasie gaat ook niet gepaard met een affect zoals schaamte of een ondervraging van de subjectieve positie.

Bij dit subject zijn er dus geen onbewust gemotiveerde fantasieën aan te wijzen. Ze vormen geen serie en ze leiden niet tot een subjectieve ondervraging. Bovendien worden de fantasieën rechtstreeks uit het reële leven gehaald.

Castanet stelt nu een hypothese op. De vraag bij uitsteking van het subject, die niet gesteld werd en zonder antwoord bleef, is de vraag naar de seksualiteit. Castanet meent deze vraag te kunnen afleiden uit uitspraken van de patiënt zoals: "Demander à une femme de faire l'amour, c'est lui demander quoi?" en nog: "Mon sexe, c'est la pointe de la question. J'ai commencé à me taire, lorsqu'il a commencé à s'agiter" (*Ibid.*, p. 25).

Hier ontmoeten we volgens mij de forclusie van de fallische functie. Voor Lacan zijn er twee forclusies, de forclusie van de Naam-van-de-Vader en de forclusie van de fallus (Lacan, 1958). Deze twee zijn aan elkaar gearticuleerd. Als gevolg van de forclusie van de Naam-van-

de-Vader kan het subject zich niet beroepen op de fallische functie wanneer zich de vraag naar de seksualiteit stelt.

Tegenover dat enigma van de seksualiteit zijn verschillende reacties mogelijk. Denk aan Schreber. Hij kan niet ontwaken uit de droom dat het toch mooi moet zijn om een vrouw te zijn die de bijslaap ondergaat. Eenmaal wakker is hij reeds de vrouw van God aan het worden. Bij de patiënt van Castanet komt er een stilte. Hij vraagt niets. Hij weet niet waarop hij wacht. Zwijgen is op paradoxale wijze een “subjectieve keuze”. Leven in de mist is zijn versie van Samuel Becketts *Wachten op Godot*. Hij wacht op niets. Om ergens op te kunnen wachten moet men het object nu eenmaal verloren zijn, zodat men het op de plaats van de Ander zou kunnen verwachten. Het is dus een subject zonder hoop, zonder idealen en zonder vraag.

Misschien is de paradox die daarom nu moet worden opgeklaard, het feit dat hij desondanks toch in analyse is! Misschien is het ook daarom dat dit voor de analyticus een “ambetant” subject is. Het is een subject dat niet past in de klassieke hulpverlening omdat hij geen hulpvraag heeft.

We kunnen de vergelijking met Beckett verder doortrekken. Het is misschien geen toeval dat er in het toneelstuk *Wachten op Godot*, zoals in veel van Becketts werken, *met twee* wordt gewacht op Godot. Twee mensen zitten daar maar wat en al bij al gebeurt er niet veel. Zeven jaar is de man in analyse bij Castanet, en daarvoor nog eens acht jaar bij twee andere analytici. Of het nu een dag of vijftig jaar duurt, het lijkt niet veel verschil uit te maken. “Rien ne bougea,” zegt Castanet (Irma, 1997, p. 22). “Voyez comment je résiste,” zegt de patiënt (p. 169).

Het doet me denken aan het hoofdpersonage uit *Voyage au bout de la nuit*, de magistrale debuutroman van Louis-Ferdinand Céline, dat uitschreeuwt: “J’y suis! J’y reste!” (Céline, 1932, p. 10). Hij zit goed waar hij zit. Castanet merkt op dat het misschien precies deze onbeweeglijkheid is die de patiënt consistentie geeft. Het lijkt alsof hij zo de plaats van het reële inneemt, dat weerstand biedt aan het symbolische en steeds op dezelfde plaats verschijnt.

Bij deze man is het in feite niet zozeer wachten op Godot, maar eerder wachten op het einde van de zin. La Sagna suggereert in de discussie bij het geval dat dit te begrijpen valt met de vadermetafoor. De fallische betekenis als effect van de vadermetafoor komt niet. Wanneer zijn penis zich is beginnen roeren, heeft hij besloten te zwijgen. Het niet kunnen beëindigen van zijn zinnen zou in die optiek gecorreleerd zijn aan de forclusie van de fallische functie (Irma, 1997, p. 177).

In de discussie achteraf (p. 166) stelt Castanet nog dat het interessante aan dit elementair fenomeen niet zozeer is dat het toestaat om een categoriale diagnose te beargumenteren (al dan niet psychose), maar wel dat het ons op de subjectpositie van de man wijst. De diagnose van dit geval is dus in feite “un sujet dans le brouillard”. Het is een benoeming die trouw is aan de singuliere logica van het symptoom. Tegelijkertijd blijft toch ook de binaire diagnostiek (neurose-psychose) bestaan.

Tot zover mijn bespreking van het geval van Castanet. Ik zal nu om de discussie in te leiden een vergelijking maken met Freuds gevalsstudie over de wolvenman.

Eerste discussiepunt: statuut van de fantasie en de herinnering

Freud benadert de fantasmatische scènes van de wolvenman als realiteit, net zoals hij ook de vadermoord in *Totem en Taboe* benadert als een historische realiteit. Nochtans had hij in zijn briefwisseling met Fliess een grote epistemologische stap voorwaarts gezet toen hij zei zijn hysterica’s “niet langer te geloven”. De verleidingsscènes waar hij tot dan toe in had geloofd zou hij voortaan als fantasmata lezen. Het gaat hier, om het met Lacan te zeggen, om de materialiteit van de betekenaar. Freud blijft echter niet consequent zijn ontdekking volgen.

Herve Castanet op zijn beurt benadert de fantasie van zijn patiënt niet als een dekherinnering met een daarachter verborgen historische realiteit. De fantasie heeft bij hem geen neurotisch statuut, maar krijgt wel een functie als suppletie. De oriëntatie van de kuur is dan ook volledig anders. Waar Freud zijn patiënt misschien wel de paranoia indreef² door onvermoeibaar te zoeken naar de “feiten”, oriënteert Castanet zijn kuur op de materialiteit van de betekenaar. Castanet oriënteert anders gesteld de kuur niet op de vraag naar de oorsprong van het symptoom, maar op de wijze van omgaan met het symptoom.

Tweede discussiepunt: statuut elementaire fenomenen en extractie van het object

Ik heb veel nadruk gelegd op het elementaire fenomeen bij de “man in de mist”. Bij de wolvenman kan men nu iets gelijkaardig terugvinden dat Freud zeer goed heeft beschreven bij zijn patiënt maar waar hij verder geen plaats aan weet toe te kennen. De wolvenman had namelijk last van een soort “sluier” die hem van de wereld scheidde. Dit is zelfs de voornaamste klacht die hem in analyse dreef! Het belang hiervan mag dan ook absoluut niet worden onderschat. De wolvenman bleek soms maandenlang niet tot een spontane ontlasting te kunnen komen. Enkel bij een lavement ontdeed de darm zich van zijn inhoud waardoor de sluier die hem van de wereld scheidde een tijdlang verscheurd leek (Freud, 1918b, p. 540). We kunnen ons nu de vraag stellen of de sluier van de wolvenman een gelijkaardige functie heeft als de mist bij Castanets patiënt. Het lijkt mij zo dat bij de wolvenman het lavement een reële extractie van het (anale) object veroorzaakt en dat de sluier een betekenaar is die zijn exclusie uit het neurotische discours van het onbewuste aanduidt. Anders gesteld lijkt de sluier, net zoals de mist, een aanduiding te zijn voor een psychotische structuur waarbij het subject *hors-discours* blijft. Freud heeft zich niet op dit punt bij de wolvenman weten te oriënteren en is daar dus “de mist ingegaan”.

Derde discussiepunt: situering op de graphe du désir

Wanneer we beide gevalstudies lezen vanuit Lacans ‘graphie du désir’ (Lacan, 1960), kan men volgens mij een fundamenteel verschil tussen beide duiden. Waar de problematiek van Castanets patiënt zich op het niveau van de eerste etage afspeelt, speelt de fundamentele problematiek bij de wolvenman zich af op de tweede etage. De man in de mist wordt geconfronteerd met een gat in het symbolische. Het is de verhouding tot de Ander van de taal die als dusdanig problematisch is geworden. De wolvenman wordt voorbij de sluier tevens geconfronteerd met het enigmatische verlangen van vrouwen. Dit wordt meer bepaald duidelijk in de interviews met Karin Obholzer die hij aan het einde van zijn leven gaf (Obholzer, 1982). De interviews draaien nagenoeg onophoudelijk rond de vraag wat vrouwen van hem willen en het enige antwoord dat hem daarvoor ter beschikking lijkt te staan is “geld”. Hij betaalt royaal de vrouwen die met hem de lakens delen.

Vierde discussiepunt: statuut van de fallische functie

Uit de voorgaande bijdragen op het seminarie hebben we kunnen afleiden dat ook bij de Wolvenman de fallische betekenis in gebreke blijft. Ook bij hem lijkt er dus zoals bij de man in de mist een fallische betekenis “hangende” te blijven. Bij gebrek aan fallische interpretaties van de vrouwelijke seksualiteit interpreteert hij elk verlangen van de vrouw als een verlangen naar geld. Dit lijkt een manier te zijn om met vrouwen om te gaan buiten het fallische register

² Zie de bijdrage van Ruth Mack Brunswick in Wolfman & Freud (1972).

om. Het is een niet-fallisch antwoord op de vraag wat een vrouw wil. Hij is daar zeer koppig in. Het antwoord dat hij heeft gevonden op het enigma van het verlangen van de vrouw lijkt niet dialectiseerbaar, ondanks het lange indringen van Obholzer (1982).

De discussie ontbreekt.

Referenties

Céline, L.-F. (1932). *Voyage au bout de la nuit*, Paris: Gallimard.

Freud, S. (2006 [1899a]). Over dekherinneringen. In: *Werken 1*, Amsterdam: Boom, 866-883.

Freud, S. (2006 [1918b]). Uit de geschiedenis van een kinderneurose ['De Wolfenman']. In: *Werken 6*, Amsterdam: Boom, 479-582.

Irma (2005 [1997]). *La conversation d'Arcachon. Cas rares: les inclassables de la clinique*, Paris: Agalma.

Lacan, J. (1981 [1955-1956]). *Le Séminaire Livre III (texte établi par J.-A. Miller): Les psychoses*, Paris: Seuil.

Lacan, J. (1966 [1958]). D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose. In: *Écrits*, Paris: Seuil, 531-583.

Lacan, J. (1966 [1960]). Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien. In: *Écrits*, Paris: Seuil, 794-827.

Obholzer, K. (1982). *The Wolf-man sixty years later. Conversations with Freud's patient*, London: Routledge.

Wolfman & Freud (1972). *De Wolfman*. (Met: Uit de geschiedenis van een kinderneurose, een supplement door Ruth Mack Brunswick en een voorwoord door Anna Freud), Amsterdam: Ambo.